

De bemiddelde blik

Inleiding bij het themanummer Andere ogen.

Popper wist al dat naakte waarneming niet bestaat. En Panofsky ook. Onschuldige ogen, onzin. De werkelijkheid komt ons slechts bevooroordeeld onder ogen. Dat de menselijke waarneming een bemiddeld karakter heeft, behoeft ondertussen echt geen betoog meer. Zowel in de wetenschap als in de kunsten kleuren vooronderstellingen en verwachtingen wat we kunnen zien, en slijten stijlregimes langzaam maar zeker de richting in die onze ogen op zullen slaan.

Maar sinds Popper en Panofsky is het middenveld dat onze waarneming bemiddelt wel aanzienlijk uitgebreid. Niet alleen ideeën of stijlen, maar ook apparaten als televisies, camera's en brillen, microscopen, röntgenapparaten en MRI-scans ontsluiten werkelijkheden die voorheen ondenkbaar en vooral ook onzichtbaar waren. De vorming van onze blik is allengs minder transcendent en verheven gebleken. Tegenwoordig hoort bij de geschiedenis van onze waarneming prozaïsch en rommelig, toevallig en technisch werk. De aandacht voor de materiële en wanordelijke aard van het middenveld toont tegelijkertijd aan dat vormgeving van de blik veel minder grootschalig en eenduidig is dan wel gedacht werd. Zoals het werk van Jonathan Crary laat zien, worden onze ogen niet voor eens en altijd gedetermineerd door de introductie van nieuwe kijkmachines. Wat er gebeurt, is subtieler, onvoorspelbaarder en contextueler.

In de filosofie, in het wetenschaps- en technologieonderzoek en in culturele studies is de thematiek van de bemiddelde blik de afgelopen decennia theoretisch en empirisch uitgewerkt. De blik blijkt verre van neutraal te zijn, maar altijd een bemiddelde toegang tot de werkelijkheid te bieden of zelfs werkelijkheden te genereren in plaats van te ontsluiten. De aandacht voor praktijken van gemedieerd zien leidt niet alleen tot gedetailleerd inzicht in de specifieke ontstaansgeschiedenissen en effecten van kijkmachines, maar ook tot reflectie op bijbehorende vragen. Bijvoorbeeld over de status van de wetenschappelijke blik, die traditioneel een garantie bood voor

3

waarheid, over de ethiek van deze wetenschappelijke blik, over het primaat van het oog ten opzichte van de andere zintuigen en over de relatie tussen de esthetica en wetenschap.

In dit nummer van *Krisis* willen we de bestaande analyses van de bemiddelde blik niet herhalen, maar een stap verder zetten. Hoewel we ons uiteraard verhouden tot de recente traditie van onderzoek naar de bemiddeling van de waarneming, willen we hier specifiek de aandacht vestigen op de manier waarop veranderingen in gevestigde

waarnemingsparadigma's tot stand komen. Niet zozeer de bemiddeling van de zintuigen zelf staat dus centraal, maar de implicaties daarvan voor ontwikkelingen in manieren van kijken. Hoe ontstaan er eigenlijk nieuwe vormen van zien? En hoe kan er worden gereflecteerd op bestaande visuele praktijken en de veranderingen die zich daarin voordoen? Hierbij gaat de aandacht speciaal uit naar de relatie tussen domeinen met eigen kijktradities die traditioneel los van elkaar worden gedacht, zoals het wetenschappelijke, het politieke of het esthetische domein. De verschillende auteurs kijken elk naar botsingen tussen of verschuivingen binnen visuele werelden en vragen zich af hoe die ontstaan, hoe ze begrepen kunnen worden en hoe reflectie erop kan plaatsvinden.

De waarnemingsparadigma's die in dit themanummer onderzocht worden, bevinden zich zowel op het vlak van de esthetiek als van de epistemologie. Ten aanzien van de epistemologie laat Jo Wachelder zien hoe in de negentiende-eeuwse visuele cultuur nieuwe technologieën als de fotocamera en de phénakistiscoop nauw verweven waren met het naturalisme – zowel met de opkomst als met de snelle afgang ervan. De bemiddeling van de waarneming die deze technologieën bewerkstelligen leidde namelijk weliswaar tot realistische representaties, maar stelde ondertussen ook de werking van de menselijke perceptie zélf ter discussie. Ruth Benschop onderzoekt vervolgens de manier waarop de ongedeïeërde blik, die allang ten grave leek te zijn gedragen, in het laboratorium van de cognitief psycholoog nog uiterst levensvatbaar is. Door zich te richten op de experimentele en fundamenteel modern-technologische aard van de experimentele praktijk creëert Benschop een positie tussen de verdedigers en critici van de cognitieve psychologie.

De esthetiek komt aan de orde vanuit zowel de kunsten als de rol van visualiseringsen in de politiek. Petran Kockelkoren thematiseert in zijn bijdrage hoe kunst een vorm van reflectie op het bemiddelde karakter van visuele praktijken kan zijn. Hij laat zien hoe de kunsten bijdragen aan de cultuurhistorisch veranderlijke disciplinerings van de zintuigen, door nieuwe mediaties van de waarneming te oefenen en te onderzoeken. Kockelkoren betoogt dat juist hierdoor een nieuwe vorm van engagement in de kunst zichtbaar wordt. Emilie Gomart onderzoekt hoe visuele technieken het politieke werk overnemen en veranderen dat traditioneel aan het woord (en de tekst) werd toevertrouwd. Ze doet dit door te analyseren hoe landschapsonwerpers, als alternatief voor democratisch overleg, mogelijke werelden voorstelbaar maken die enerzijds verwijzen naar de bedoeling van de politieke opdracht waaraan de ontwerpers moeten voldoen en anderzijds nieuwe esthetische criteria inbrengen om te beoordelen wat gedaan moet worden.